

1. Stanje turske vlasti u ovo vrijeme

U 2. polovici 18. st. i 1. polovici 19. st. turska je država bila zauzeta obrambenim ratovima protiv Austrije i Rusije te protiv ustanaka svojih podložnika u balkanskim zemljama. Ujedno je ovo vrijeme razdoblje duboke unutarnje, prvenstveno ekonomske krize, koju turska uprava nastoji svladati, ali mjere koje u tu svrhu bira ili nisu bile pogodne, ili nisu dovoljne, ili ih vlada nije u stanju provesti. Zbog toga ta država nezaustavljivo ide k svom rasulu. Ta agonija uzrokuje mnogo neizrecivih patnja za njezino nezaštićeno kršćansko stanovništvo.

Pokušajmo to pobliže objasniti. Već od početka Turska je bila osvajačka država. Za nju je ratni plijen bio bitan: njime je ona plaćala i nagrađivala svoje borce a on je ujedno omogućavao da se oni koji se nalaze na višem položaju mogu odavati raskoši i uživanju. Dok je bilo uspješnog osvajanja, dok je ta država cvala, vojska je bila zadovoljna a porezi za podložnike podnošljivi pa je vladao relativno miran poredak. Tako je to bilo u 15. i 16. stoljeću pa s početka i u 17. st. Kad su prestala osvajanja, kad su ratovi za Turke postali gubici, pojavili su se u državnoj blagajni strahoviti manjci pa turska uprava nije imala čime plaćati vojsku i podmirivati ostale državne troškove. Da se domogne novca, država je pribjela sve većem i većem oporezovanju stanovništva pa tako porezi postaju sve teži, sve raznovrsniji i brojniji. Normalno bi bilo da poreska opterećenja snose svi građani i to razmjerno prema svojoj ekonomskoj moći. U Turskoj je, međutim, vojnički stalež (janjičari i spahije) bio od ovih tereta izuzet; u gradovima su se trgovci i obrtnici domogli janjičarskih povlastica prostim upisivanjem u njihovu organizaciju ili time što su bili posjednici čifluka. Sav teret, prema tome, spao je gotovo isključivo na seljake i to prvenstveno kršćanske. - Oni nisu bili u stanju platiti porez pa su se morali zadužiti uz visoke kamate. To je bio siguran put do gubljenja vlastitog posjeda - da postanu kmetovi s vrlo teškim obvezama (besplatni rad begu na njegovu zemljištu, besplatno popravljjanje tvrđava i putova, dovoženje hrane i streljiva za vojsku i sl.). Istina, i turska je država krajem 18. st. pokušala obvezati i povlaštene slojeve da plaćaju porez (Mustafa III. g. 1765) ali su se oni tome snažno oduprli.

Još gori potez vlasti bio je kad je ona ubiranje poreza prepustila zakupnicima (haračlijama). Oni su ubirali porez na bezdušan način ugoneći i znatno više nego što su bili ovlašteni.

Franjevci su bili izuzeti od mnogih poreza ali su ih, u stvari, često morali plaćati. Osobito težak teret bio je džulus, porez za vršenje vjerskih obreda, zaveden negdje u drugoj polovici 17. st. Njega su plaćali gvardijani triju samostana svake godine i prilikom nastupa novog vezira. Kako su se veziri često mijenjali, to bi ponekad platili i po tri pa i četiri džulusa na godinu. Ukupni

trošak u novcu za jedan džulus bio je tijekom godina 1770-1800. prosječno 1.400 groša, od čega je na fojnički samostan otpadalo 600, na sutješki 420 a na kreševski 380 groša. Uz taj iznos valjalo je veziru predati i 1 ovna, 2 oke šećera, 20 kruhova, 20 sapuna i 2 svijeće od pola oke voska u svakoj. Slično su davali u naravi i sarajevskom muli. Nešto manje morali su davati kadiji i serdaru, koji su se mijenjali svakog mjeseca.

Iako, u poredbi s drugim davanjima, džulus i nije bio tako visok, njegova učestalost i redovitost značila je strašno opterećenje za samostane. Prema A. Ćoriću, fratri su kroz 180-190 godina, koliko su predavali džulus, isplatili svotu od 70.000 dukata.

O porezima u 18. i prvoj 19. st.

Kroz taj period (tj. tokom 18. st. pa do 1839.) broj izvanrednih nameta od 20 koliko ih je, po prilici, bilo u XVII. stoljeću, porašće na 97, dok će njihova količina biti najčešće neodređena i stajaće u punoj ovisnosti od svake konkretne situacije i nahođenja ubirača...; za kakve su sve besmislice uzimani (nameti) pokazuju najbolje njihovi nazivi... porez za «zube», čije je ubiranje motivisano time što su državni službenici za vrijeme jela kod seljaka trošili svoje zube, dok su tri nameta nosila naziv: «za vazduh» (tayyarat).

Avdo Sućeska. Ajani (Djela ANUBiH, knj. XXII), Sarajevo 1965. str. 62-63.

Drugi izvor nevolja bio je sudski i upravni sistem turske carevine. Umjesto da vlast za suce i upravnike postavi sposobne i poštene ljude, ove su se službe (osobito služba suca-kadije) prodavale pa ih je trebalo kupiti za znatan novac i to svake godine iznova. Ovi položaji nisu nosili neku plaću: činovnik se za izdatu svotu kojom je kupio svoju službu i za svoje uzdržavanje morao namiriti od stanovništva, posebno onoga koje nije bilo zaštićeno - od kršćanske raje. Pristojbe (takse) određivao je sudac ili upravni činovnik najčešće po svojoj volji. Kazne za prekršaje bile su stroge i opet samovoljno odmjerivane; najomiljenije su (gdje ih je bilo moguće primijeniti) bile globe. Budući da stvarnih prekršaja nije bilo dovoljno, valjalo ih je izmisliti i za te izmišljene (a ničim dokazane) prekršaje valjalo je plaćati visoke svote. Tome je pridolazilo i ucjenjivanje: plati, ako nećeš da dadnem na tebe tužbu (da te odilamim); onda ćeš platiti daleko više!

2. Patnje franjevaca i kršćana od strane Turaka

Svega ovoga bilo je u turskom carstvu i ranije - u 17. i prvoj polovici 18. st. ali je sada - u ovom razdoblju - ovaj način dosegao vrhunac. To je bio prvi i najveći izvor patnji kršćanske raje i fratara. Da ne bi izgledalo da su ove riječi pretjerane ili izmišljene, iznijet ću nekoliko poreza, napose džulusa, koji su pogađali franjevce u ovo vrijeme; patnje običnog kršćanskog svijeta najčešće su prošle nezabilježene.

a) G. 1773. kajmekam (namjesnik) Ali-paše Dagistanlije zatražio je od fratara džulus pa su mu fratri dali 200 groša s molbom da ih *pričeka* dok skupe novce za džulus od trgovaca. Platili su ga nakon mjesec dana (oko 1.400 groša).

b) G. 1778. predali su fratri četiri džulusa u 12 mjeseci; jednom zgodom kad su ga davali, proveli su osam dana u tamnici unatoč tome što je fermanom iz g. 1775. bilo zabranjeno uzimati poreze pa i džulus.

c) G. 1785. opet su fratri platili četiri džulusa na godinu, iako je u fermanu od g. 1783. izričito stajalo da su oni slobodni od svih javnih danaka.

d) Skupljači harača ranije nisu napastovali fratre ali se u ovo vrijeme bezvlada i nepoštivanja sultanovih fermana (kako se to vidi iz sutješkog i kreševskog ljetopisa) događalo da su oni ovaj porez i od fratara tražili i na silu ga uzimali. Neki su hvatali pojedinog fratra na putu, vezali ga za drvo, dok ne bi platio. Kreševski ljetopis govori o Hadži-Smailu, koji je svezao sutješkog gvardijana i pješice ga, sam jašući na konju, tjerao; kasnije je slično učinio s ostalom dvojicom gvardijana, pa mu je svaki morao dati po 400 groša; sutješkog su gvardijana, «na sudenju», tom prilikom gurnuli niz stepenice a onda ga zatvorili u konjsku štalu.

Još su daleko gore bile najvećim dijelom izmišljene optužbe ("musevede" ili potvore); najčešće su ih oklevetali da su proširivali zgrade (crkvu, samostan, štalu), da su nabavljali grožđe, da su kopali blago, da su nagovarali Turke da se pokrste ili da su poturčene kršćane kušali povratiti u katoličku vjeru, da su kupovali zvono i slično. Opet je - za ilustraciju - potrebno navesti barem nekoliko pojedinačnih tužbi, najčešće podvala.

a) G. 1760. - da je neka sarajevska Turkinja ulazila u sutješku crkvu i "da su fratri sa njom

ašikovali", pa su fratri platili 34 groša.

b) G. 1770. da su došli neki popovi iz Moreje (= Grčke) koji bune narod. Na to je vezir poslao nekoliko svojih pašalija da pregledaju samostane. Nisu našli ništa, ali da iznudi novac, pašin predstavnik rekne fratrima: "Ili mi dajte pet kesa (2.500 groša) ili će vam stradati deset fratara" (tj. povest ću ih u Travnik). I poveo je gvardijana ali su se putem kod Busovače nagodili da mu dadne 1.190 groša.

c) G. 1777. neka se muslimanka iz skopaljskog (gornjovakufskog i bugojanskog) kraja zagledala u nekog Dalmatinca pa je s njim pobjegla na mletačko područje. Mustaj-paša Skopljak za to optuži kod paše Čengića fratre i zatraži da se sva tri gvardijana objese. Nekako se stvar smirila sa 900 groša. Stradali su i skopaljski katolici: paša ih je oglobio sa 800 groša a trojicu muškaraca i jednu ženu objesio. U međuvremenu, Mlečani su djevojku vratili u Bosnu!

d) G. 1780. potvorio je fojnički kadija kreševskog gvardijana da je načinio *crkvu* a ne pojatu (za koju je imao skupo dobivenu dozvolu). Kad se ta optužba pokazala kao obična podvala, rekao je da fratri prate pokojnika s križem u groblje. Za prvu optužbu platio je gvardijan 348 groša a za drugu 1.300 groša.

Dokumenat koji donosimo pisan je turski ali izvana nosi kratki sadržaj (to i znači "regist", ili "res gesta") na našem jeziku; ovdje ga donosim da se vidi kakve su se sve nevjerovatne, nemoguće, stvari podmetale fratrima i na što su morali trošiti novce. Za navedenu svotu mogle su se sagraditi dvije kuće.

«/God./ 1807. 14. IX. Bujruntija Mehmedpaše u kojoj piše kako Parok O. Josip Ivić nije prikopavao poturačke djece ni prinosiso u kršćansko groblje, mrtvu nju krsteći. Za koju madu (= parnicu) štetova šest kesa, /što/ čini gr/oša/ 3.000. /To je/ šteta koju na župi ne pamti toliku niko.

Josip Matasović: Fojnička regista, Spomenik SKA, knj. LXVII. Beograd 1930. str. 242.

e) G. 1794. rekli su Turci da je fra Tomo Dafinić (Dapinić) dao otrovni melem Ivanu Peliću i da je on od toga umro. Kazna je bila 846 groša.

U ljetopisima se može naći još mnogo sličnih slučajeva. Te stvari današnjem čitaocu možda i ne izgledaju osobito važne ali one su i u 17. i u 18. st. dovodile samostane na rub propasti; tako su i početkom 19. st. kreševski fratri pomišljali da zbog prezaduženosti napuste svoj samostan.

Neredi koji su u Bosni izazvani turskim neuspjesima na fronti i vrlo malen ugled središnje vlasti pogodovali su i u ovo vrijeme nasilju pojedinaca i još više otežavali bespravni položaj raje i fratara umorstvima franjevaca i katolika npr. fra Luke Mikulića (1769), fra Tadije Tomića (1783), fra Lovre Milanovića (1807) i fra Joze Valentića (1807), koji su s čista mira ubijeni a vlast ostavila nekažnjenima njihove ubojice. Tako su također ubijeni s čista mira npr. Ivka r. Suđerić (1768) i Luka Vidović (1804) a brojni su kažnjeni bezdušnim batinanjem po stopalima ("da im meso otpadne!"), nečovječnim tamnicama s podlijevanjem vode i tome srodnim strahotama. Vlasti često ne osvećuju umorstvo katolika ali pogibiju muslimana ne puštaju neosvećenu. Kad je g. 1781, nedaleko od Fojnice, poginuo neki Sinanović, Turci su potvorili neke vinare da imaju s tim veze pa su ih šestoricu zatvorili, udarili im mnoge štapove, jednome 520, a štapovi su bili klicima okovani i otrovnom vodom pokvašeni; naravno je da su svi stradali (umrli) a jedan od njih bio i obješen, iako Turci - ni na svom sudu - ničim nisu mogli dokazati da su jadnici krivi.

I u ovom je vremenu nova teška nevolja zadesila bosanske franjevce: požar kreševskog samostana. Na sam Uskrs g. 1765. buknuła je vatra najprije u samostanu a onda u crkvi i za dva sata sve preobratala u pepeo izuzev podruma i stvari u sakristiji. Dugo i uporno obraćali su se molbama za dozvolu da ponovno izgrade samostan i crkvu vlastima u Travniku, Sarajevu i Carigradu, dok je konačno - nakon dvije godine, uz golem izdatak - nisu dobili. S velikim oduševljenjem (i gotovo s jednakim strahom - da protivnici ne ometu gradnju) podigli su i crkvu i samostan za tri mjeseca. Izdaci su - razumije se - bili znatni ali je karakteristično da su Turci uzeli gotovo triput toliko za dozvole i preglede (8793 groša) koliko je stajala sama izgradnja (građa, majstori i radnici) tj. 3.313 groša. I nakon što je konačno pregledana i proglašena ispravnom (tj. nimalo veća nego što je ranije bila), sarajevski je mula još pet puta tražio ponovne preglede i izmuzao svaki put dosta novca za sebe.

3. Patnje franjevaca od strane pravoslavnih vladika

Istovremeno s nasiljima i ekonomskim izrabljivanjem koje su vršili predstavnici turske države, pravoslavni patrijarhe i vladike nastavljaju svoju rabotu prema franjevcima.

Glasovita je bila parnica vođena g. 1760. u Travniku, na kojoj je protiv pećkog patrijarha Gavrila i vladike Vasilija franjevce predvodio fra Filip Lastrić. Ona je franjevce stajala 1.136 venecijanskih zlatnika, koje su, uz visoke kamate, morali posuditi od trgovaca Turaka. Iako je patrijarh ovdje teško izgubio, njegov se nasljednik g. 1777, zajedno sa svojim sinodom; potužio na "talijanske svećenike", koji - navodno - dovode i pravoslavne pod vlast rimskog pape pa oni onda ne priznaju pravoslavne crkvene vlasti. Turci, uvijek kivni na papu, izdaju ferman da se takvi svećenici uhvate i kazne. S tim fermanom u ruci pravoslavni su više puta ugrozili biskupa fra Marka Dobretića kad je dolazio u Mostar da dijeli svetu potvrdu. Dobretić je bio oslobođen optužbe ali je fojnički samostan prvi put morao zbog toga platiti 543 groša. Međutim, stvar nije bila time završena, jer je Dobretić na nove tužbe morao više puta ponovo ići na sud g. 1778. i 1779. Da se samostan i hercegovački župnici obrane, morali su Turcima dati, 1.300 talira mita. I nešto kasnije (g. 1781) pokušao je hercegovački metropolit Ananija podvrgnuti hercegovačke župnike i katolike pod svoj "harač" i "lijepo" im savjetovao da im je bolje davati njemu s mirom to što traži nego se goniti po turskim sudovima.

4. Brojčano stanje katolika i franjevaca

Uz ove nevolje, koje su dolazile od nesređenih prilika u turskoj državi, ovdje valja spomenuti i nekoliko sušnih i gladnih godina. Tako su osobito g. 1763, zatim 1802. i dvije za njom slijedeće, te g. 1815. i 1818. bile vrlo sušne pa je glad i skupoća prisilila ljude da isprodaju zemlju pa čak i odijelo i da se znatan broj odseli u Dalmaciju. Još više zla počinila je kuga, koja se u ovom periodu pojavila u većim razmjerima, triput i to g. 1764, zatim 1782. i 1783. kad su uvelike stradali izrazito katolički krajevi uz tri samostana, te Rama, Skoplje, Roško Polje, Livno, Vareš, Travnik i Sarajevo (oko 20.000 samo katolika). Najveća i najdugotrajnija kuga pojavila se 1814.; ona je trajala tri godine i prepolovila katoličko pučanstvo; uslijed nje su opustjela mnoga sela a uvelike se smanjili gradovi. U samom travničkom kraju pomorila je tada kuga 4.000 katoličkih žitelja.

Fra Mijo Batinić opisuje stanje 1815.

Još su žalostnije vesti prispjele u Rim godine 1815.; o položaju franjevaca i katolika. Bosanski vezir toga je ljeta strašno oplienio narod, kuga je morila a glad mučio, da su i neki franjevci pobjegli bili u Dalmaciju. Kuga /je/ uz to proriedila i mloge redovnike, te su samostani i župe skoro zapuštene bile. Imali su dvaestak mladića za višje nauke, nu nisu ih imali kuda poslati. U sličnoj biedi, pa i većoj, nalazili su se bosanski katolici. Ovladavši glad i skupoća, biskup Miletić i franjevci dielili su desnom i lievom, mlogi od njih izprodavaše zemlje, a najposlje i odjeću sa sebe, te ipak jedva tretina osta živa.

Fra M. Batinić: Djelovanje franjevaca, sv. III. str. 191. (prema dopisu Kongregaciji za raširenje vjere i prema Kristićevića Ljetopisu).

Sad će biti razumljivo zašto katoličko stanovništvo tijekom ovog razdoblja nije pravilno raslo prirodnim prirastom nego je ponekad bilo više nego prepolovljeno. Da konačni rezultat nije izišao još slabiji, valja pripisati i velikom doseljavanju iz Dalmacije u prvim desetljećima 19. st. Evo kako izgleda kretanje katoličkog pučanstva za godine iz kojih imamo podatke:

1762. - 58.814
1774. - 66.895
1798. - 83.480
1807 - 114.391
1818. - 50.929
1829. - 115.969

Kuga i glad nisu štedjeli ni fratre pa je i kod njih stanje u prvim desetljećima porazno:

1786. 141 franjevac-svećenik
1807. 79 franjevaca-svećenika
1813. 100 svećenika ukupno; od toga su 22 nesposobni za služenje (zbog bolesti, starosti ili neprikladnosti).

Ta nestašica prisilila je g. 1804. da je čak i provincijal Ivekić morao služiti jednu župu (Dolac) uz svoje poglavarске dužnosti.

5. Djelovanje apostolskih vikara

Unutarnji razvoj Provincije stoji u ovo vrijeme u tijesnoj vezi s djelovanjem apostolskih vikara, osobito fra Marka Dobretića, fra Grge Ilijića i fra Augustina Miletića. Ima i jak izvanjski razlog zašto prikazujemo razvoj prvenstveno preko njih: apostolski su vikari pisali o svom djelovanju

izvještaje u Rim pa po njima gotovo jedino i znamo što se događalo.

a) Već je ranije spomenuto što su radila dvojica apostolskih vikara fra Mato Delivić i fra Pavao Dragičević. Ovaj zadnji djeluje jedno vrijeme i u ovom razdoblju. Njega je naslijedio čestiti biskup fra Marijan Bogdanović ali je on djelovao, kao biskup, vrlo kratko (četiri godine 1768-1772) . Nakon njega preuzeo je biskupsku službu fra Marko Dobretić već u godinama (kao 66-godišnjak). U mladosti je 18 godina djelovao kao profesor bogoslovlja u Italiji a onda je dvaput bio poglavar Bosne Srebrene (1757-1760. i 1768-1771) i biskup (1773-1784). Napisao je tri izvještaja o svojim pastirskim pohodima, koje je obavio kao starac i bolesna želuca; prevalio je na tim putovanjima svaki put oko 1.600 km, izvrnut pljuskovima, snijegu, bespuću, prijelazu preko rijeka bez mostova, izložen opasnostima od hajduka. A kad bi već stigao u neko naselje, valjalo mu je redovno noćiti u seoskoj kolibi ili u štali zajedno sa stokom, jer su samo na nekoliko mjesta postojali skromni župni stanovi. Ponekad je u tim naseljima bio izložen nasilju i ucjenjivanju pa se morao kriti ispod nabacanog granja kao da je lopov. Bio je veoma revan u propovijedima, kojima je znao rasplakati ljude do suza a isto tako i ispovijedanju. Napisao je i, dvije i pol godine pred smrt, izdao vrlo lijepo djelo o sakramentima za svećenike da znaju kako će ih dostojno i plodonosno dijeliti; njime su se mnogo služili i bosanski i dalmatinski svećenici. Djelovao je osobito svojim svetim životom.

b) Njegov drugi nasljednik (nakon službe biskupa fra Augustina Okića 1784-1798, koji je dugo bolovao) bio je fra Grgo Ilijić (1798-1813).

Taj fra Grgo poznat je više po sporovima što ih je imao s franjevcima Bosne Srebrene, negoli - što bi bilo pravo - po svom vrlo vrijednom i zauzetom radu za dobro Crkve u Bosni. Izložiti ću i jedno i drugo.

Fra Grgo je bio po naravi otvoren, nagao i temperamentan čovjek, pa je nastupao ponekad i bezobzirno i nepromišljeno. Time je izazivao protiv sebe mnoge ljude pa je tako često naškodio dobroj stvari koju je zastupao. A on je neosporno bio ispunjen velikom revnošću i neumornom radinošću. Od njega potječe u bosanskom katolicizmu niz značajnih osobina, koje su ostale sve do dolaska Austrije pa i dalje, sve do naših dana. Brinuo se za što bolje poučavanje u vjeri, za čistoću moralnog (osobito bračnog) života, za iskorjenjivanje praznovjerja, ukratko - za život po vjeri. Zato je žestoko udarao i na one svećenike koji, po njegovu mišljenju, nisu bili dovoljno dobri ili su bili loši.

Šteta što ove divne stvari za kojima je išao nije ostvarivao na blagi način. Najprije se sukobio s

franjevcima kad je bio imenovan provincijalom, i to prema mišljenju nekih, vlastitim nastojanjem, pa je pokušao provesti neke reforme, npr. isključiti bivše provincijale da ne sudjeluju pri donošenju odluka provincijske uprave. Protivnici su uspjeli da mu iz Rima obustave vršenje njegove provincijalske službe, što ga je uvrijedilo i ojadilo za sav kasniji život. Kad je postao biskup, htio je da se točno provodi ono što je naredio; osnivao je nove župe, videći da su potrebne ali – bez dogovora s Provincijom, koja se morala brinuti da ih popunjava svećenicima upravo u vrijeme kad ih je bilo vrlo, vrlo malo. Spor se zategao i postao vrlo napet, pa je fra Grgin pomoćni biskup s mukom nekako uspio da barem izvana primiri obje strane. Popovi glagoljaši (njih desetak) bili su fra Grgi trn u oku svojom niskom naobrazbom i svojim napola seljačkim životom pa ih je kušao ukinuti, iako su oni puku u Bosni bili dragi i, zbog nestašice svećenika, potrebni.

I od ovoga biskupa ostalo je dosta pisanih djela: pastirske upute, propovijedi, "Nauk krstjanski" i mnogobrojni dopisi i izvještaji.

c) Njega je naslijedio fra Augustin Miletić, najprije kao pomoćni biskup (1803-1813) a zatim kao apostolski vikar (1813-1831). Bio je obrazovan, vrlo pobožan pa i svet, blage naravi; uspio je kroz 28 godina svoga djelovanja u Bosni ostaviti neizbrisivu i vrlo dragu uspomenu na sebe među bosanskim katolicima i franjevcima. U doba srpskih ustanaka i brojnih unutarnjih neprilika u Bosni, Miletić je podijelio svoju godinu na dvije polovice: u toploj (ljeti) obilazi svoje vjernike a u hladnoj (tijekom zime) boravi u samostanu u Fojnici, odakle piše dopise uglednim ličnostima izvan Bosne i svojim župnicima u Bosni te živi strogim samostanskim životom pomažući u duhovnom radu osoblju samostana. Osobito nastoji da se u posebnim bosanskim prilikama (gdje nije bilo crkava) omogući svakom vjerniku da sudjeluje u misi. U tu je svrhu odredio da svaka župa imadne po više prijenosnih oltara, da se pomoću njih može misiti na mnogo mjesta. Brinuo se za misne knjige a tako i za misno ruho i posuđe, koje je u tim teškim godinama na dosta mjesta bilo zapušteno pa je potaknuo domaće majstore (krojače i zlatare) da ga izrađuju. Ti domaći radovi, nimalo nametljivi, pokazuju dosta ukusa; za misale je nerijetko sam uplaćivao od svoje skromne plaće da mu ih pošalju iz Italije.

Miletić je zadužio bosanske katolike i svojim pisanim djelima. Napisao je vrlo toplo i jasno sastavljen "Nauk krstjanski", koji je doživio četiri izdanja. Vjerojatno će se mnogi upitati - koja korist davati nepismenu čovjeku (a takvi su u Bosni bili u to vrijeme gotovo svi) knjigu u ruke? Miletić je stoga napisao i "Početak pismenstva", pomoću kojega se - uz malu usmenu uputu - moglo naučiti čitati. Uz to, jedan pismeni čovjek mogao je na selu prenositi mnogim drugima sadržaj knjige pa je tako djelovanje knjige zahvaćalo daleko veći krug nego što je bilo njezinih primjeraka. Za svoje svećenike ovaj je biskup napisao priručnu knjigu "Naredbe i uprave"; njom je znatno olakšao pastirsko vođenje vjernika.

6. pisci ovoga vremena

Pored ovih istaknutih ljudi, u ovom se razdoblju susrećemo s nizom značajnih pisaca, od kojih je potrebno navesti barem fra Filipa Lastrića i reći nešto o njemu. Sastavio je četiri propovjednička i jedno povijesno djelo na latinskom jeziku. Fra Filip pozna svoje vjernike u dušu pa im tako u dušu i govori: svježim domaćim a vrlo lijepim pjesničkim slikama iznosi on vjerske i moralne istine a usput svojim slušaocima razvija i smisao za ljepotu prirode. On je prvi pisac koji je, doduše kratko ali vrlo toplo i oduševljeno, prikazao prirodne ljepote Bosne i njezino bogatstvo; isto tako prvi je pokušao kratko zacrtati povijest ove pokrajine.

Osim ovih gore spomenutih pisaca valja istaknuti i trojicu ljetopisaca, djela kojih nisu u svoje vrijeme bila tiskana ali predstavljaju vrlo vrijedna svjedočanstva prošlosti: fra Bonu Benića, pisca ljetopisa Sutješkog samostana, fra Marijana Bogdanovića, pisca ljetopisa Kreševskog samostana, i fra Nikolu Lašvanina, koji je član fojničkog samostana i pripada zapravo u ranije razdoblje (umro 1750).

To je nekoliko istaknutih ljudi. A kakav je bio prosjek?

Nema sumnje da se među bosanskim franjevcima nalazilo i nekih koji su bili promašenog zvanja: poneki pijanci, neki osioni i surovi pojedinci, treći opet neaktivni i lijeni, ili sebični i lakomi, takvi kojima nije bilo mjesto nigdje u Redu a napose ne - među bosanskim misionarima. U nekih je, bez sumnje, bilo i nedostataka u pogledu odgoja i obrazovanja - općeg i teološkog. Sve to je razumljivo kad se uvažavaju teške odgojne i obrazovne prilike i mučan život bosanskog fratra. Nemamo mogućnosti provjeriti - koliko je bilo tih promašenih ljudi i redovnika. Ipak, sudeći po kakvoći bosanskih katolika, u velikoj većini vjernih do mučeništva, spremnih na žrtvu, čistih i čestitih u obiteljskom životu, moramo zaključiti da je velika većina fratara dobro odgovarala svom zadatku. Tako to tvrdi i biskup Miletić opovrgavajući g. 1826. optužbe uperene protiv bosanskih franjevac. Potrebno je znati razlikovati pljevu od zdravog zrna i ne dati se zavesti samim izvanjskim znacima.

7. Izbor i školovanje podmlatka

Kako je bilo stalo sa školovanjem i odgojem?

U ovom se razdoblju Bosanska provincija našla - s obzirom na odgoj svojih gojenaca - u vrlo teškom položaju. Budući da su joj ostala samo tri samostana i to trajno ugrožena u samom svom postojanju, njoj nije bilo moguće u samoj Bosni organizirati učilište gdje bi mladi franjevci mogli dobiti visoko obrazovanje. U tim su samostanima dječaci koji su željeli postati franjevcima-svećenicima, dobivali samo osnovno i nešto srednjeg obrazovanja; išlo se uglavnom za osposobljavanje u latinskom jeziku, ali prave sustavne pouke redovno nije bilo. Nakon toga poučavanja, koje je redovno trajalo oko četiri godine, dječaci bi stupali u novicijat, gdje bi dobili pouku u redovništvu i duhovnosti. Nakon novicijata trebalo je nastaviti studij filozofije i teologije i to su redovno u prvom dijelu ovog razdoblja svršavali u Italiji, u nekom od gradova između Sicilije i Lombardije ili u dubrovačkoj i dalmatinskoj provinciji, osim ako bi odlazak iz Bosne spriječila ratne prilike ili kuga. Ali, talijanske su vlasti g. 1783. zabranile studij u svim talijanskim državicama osim u papinskoj, a kad je g. 1796. Napoleon zaposjeo Italiju, morali su i zadnji bosanski studenti biti odatle povučeni.

Sad je trebalo tražiti izlaz na sjeveru pa se apostolski vikar fra Augustin Okić obratio caru Josipu II. s molbom da se bosanski klerici školuju u austrijskim zemljama i da im on pruži financijsku pomoć. Car je odredio svotu od 107 .000 forinti iz zaklade koja je pripadala svetim mjestima u Palestini i to tako da se godišnje kamate od 4% upotrijebe u tu svrhu. Gornjoj svoti dodao je mađarski grof Niczky još 12.000 forinti, tako da bi ukupni godišnji dohodak iznosio 4.760 forinti. Tako se od toga vremena do g. 1810. redovno školovalo oko 20 mladića a od toga vremena dalje oko 30, iako je ponekad dolazilo do obustave primanja tih kamata zbog drugih potreba ili iz političkih razloga.

Ipak, teškoće koje su nastale premještanjem studenata na sjever bile su vrlo velike. Austrijske su škole bile daleko zahtjevnije negoli samostanska talijanska teološka učilišta toga vremena. Ono skromno obrazovanje koje su bosanski dječaci dobivali u tri svoja samostana za njih je bila sasvim nedovoljna priprava. Osim toga, u austrijskim školama učilo se mnogo toga što je Bosancima bilo nepotrebno (npr. mađarski jezik) a njima potrebne stvari bile su zapostavljene (tamo se pretežno učila teorijska teologija a Bosancima su najviše bile potrebne praktične, pastoralne struke). Najveća je smetnja ipak bila u tome što su bosanski mladići dolazili u austrijske škole prestari, pa su morali prelaziti gradivo s djecom i do devet godina mlađom od sebe. Bilo je i raznih drugih poteškoća, koje su potjecale iz različitog odgoja i mentaliteta, iz nedostatka pravog nadzora nad njima, jer su bili podijeljeni po raznim mjestima (u Zagrebu, Požegi, Pečuhu i dr.) i često bili prepušteni samima sebi. Tako je dolazilo do čestih otpada i prelazaka u druga zvanja a ponekad i do nemilih izgreda pa oni koji su ostali u Redu nisu mogli nadomjestiti one koji su umrli. Spomenimo da je kroz 32 godine (od 1783-1815) umrlo 168 članova Provincije a na studij bilo poslano 167; od toga se znatan broj neće vratiti u Bosnu da zauzme ispražnjena mjesta.

Bilo je mnogo pokušaja da se ovo tužno stanje popravi; od Okićevih Uredbi g. 1784, od provincijalnih statuta g. 1789, od prijedloga zagrebačkog biskupa M. Vrhovca g. 1808. do zahvata pojedinih provincijala i apostolskih vikara. No, nestašica osoblja a nekad i unutarnje prilike u Provinciji onemogućile su mnoge razborite zamisli. Dosta je mladića ostajalo u Bosni, jer ih naprosto nisu imali kamo poslati, npr. g. 1801. 24 klerika, a tako je bilo i kasnije, npr. g. 1815.

Ovu nestašicu klera pokušao je ukloniti biskup fra Grgo Ilijić i na drugi način: isposlovaio je od cara Franje II. g. 1801. potporu od 150 dukata da smjesti šestoricu đaka u Padovu na studij, s namjerom da to bude njegovo, svjetovno svećenstvo, potaknut proračunatim i sebičnim nagovorom makarskog kanonika I. J. Pavlovića-Lučića. Međutim, nijedan mu od tih kandidata nije došao u Bosnu, nego su ostali u Dalmaciji, odakle su većinom (5 njih) i potjecali.

Kraj svih tih nevolja, Provincija - na prijedlog biskupa Miletića - šalje g. 1824. dvojicu mladih svećenika na studij istočnih jezika kardinalu Mezzofantiju u Bolonju a kasnije na daljnje školovanje u Beč. To su bili fra Marijan Šunjić i fra Stjepan Matijević. Za sporazumijevanje Provincije s turskim vlastima bilo je to od znatne važnosti.

a. Građevinska djelatnost

Budući da se - zbog stava turskih vlasti - nije moglo podizati ništa nova, sva se građevinska djelatnost svodila uvijek iznova na obnavljanje onog što je od ranije postojalo tj. na tri samostana s njihovim crkvama i dvije crkvice na župama (u Varešu i Podmilačju) te na nekoliko skromnih župnih stanova. Budući da su na svim tim zgradama krovovi bili drveni, njih su u svakom stoljeću morali barem dva do tri puta obnavljati. To je svaki put iziskivalo goleme svote novca, jer se bez dozvole nije smjela izmijeniti ni jedna jedina daska. Pokazat ćemo što to znači na nekoliko primjera.

Vareš je g. 1805. platio 8.000 groša globe za popravak župnog stana; i kad uvažimo devalvaciju groša koncem 18. st., to ipak znači oko 1.500 mletačkih zlatnika. Za taj novac bilo je moguće iz temelja napraviti tri nova lijepa župna stana.

Sličan slučaj bio je s premještanjem župnog stana u Seonicu. Fra Mijo Čuić dobio je za to dozvolu od Miralem-bega iz (bosanskog) Skoplja; uz trostruku taksu dozvolio je da zid bude i od

kamena u visini čovjeka. Kad su izidali zgradu do polovice, netko je prijavio u Travnik da se gradi ne kuća nego prava budimska tvrđava. Zato iz Travnika nareda da se župnik u lancima predvede; bio je osuđen na 3.000 groša. Novac je nekako sabran i plaćen pa su onda vlasti u Travniku izdale ispravu da se gradnja može nastaviti i dovršiti. Kako se u međuvremenu promijenio vezir, sve se to još triput ponovilo. Fratrima je toga bilo dosta pa su htjeli napustiti i tu nesretnu kuću i župu ali katolici toga kraja nisu to dopustili. Slično je bilo i u Jajcu.

Već sam spomenuo muke kreševskog samostana s izgradnjom crkve i samostana nakon požara 1765. Iako obnovljen, on je već početkom 19. st. bio tako trošan da se morao obnavljati. Za to je trebalo skupljati milodare po inozemstvu; bez njih ta izgradnja ne bi bila moguća.

Fojnički je samostan bio koncem 18. st. vrlo ugrožen ali sve su molbe da se izda dozvola za popravak bile odbijene. Obijali su tako turske pragove više od dvije godine. Jednom zgodom vezir im je rekao da im ne samo neće dati dozvolu, nego da bi on, kad bi mogao, i ona druga dva samostana porušio. Dozvolu za popravak samostana isposlovao je konačno fra Mato Ivekić od sultana: otišlo je pri tome 6.000 groša, 35 volova, 40 svinja, 700 sitne stoke.

Fra Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990, str. 77-91.

Izvori i literatura

1. Zvonigradski, Fra Jozo (= Čuturić, L.): Stogodišnjica smrti bosanskog apostola, u *Franjevački vijesnik*, B eograd 38/1931.
2. Gavran, Ignacije: Pastoralno djelovanje fra Augustina Miletića, u zborniku *Kačić* 14/1982, i kao posebni otisak, Split 1982.
3. Kamber, D.: Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni... 1813, u *Franjevački vijesnik*, 38/1931, 39/1932.
4. Kamber, D.: Patnje i poteškoće katoličkog klera u Bosni, u *Vrhbosna*, 56/1941, Sarajevo 1941.
5. Džaja, S. M.: Katolici Bosne i zapadne Hercegovine na prijelazu iz 18. u 19. st., Zagreb 1971.